DOI 10.31392/ONP.2786-6890.7(2)/1.2024.10
UDC 373.3.017.4:342.228

IMPLEMENTATION OF THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF THE STATE SYMBOLISM OF UKRAINE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A MODERN PRIMARY SCHOOL

Larysa Maftyn
Candidate of Philological Sciences,
Associate professor, Associate professor
of the Department of Pedagogy and Methods
of Primary Education,
Chernivtsi National University named
after Yury Fedkovich,
14, Rivnenska St., Chernivtsi, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1458-9277
e-mail: l.maftyn@chnu.edu.ua

Abstract. *The article deals with the problem of realization of the pedagogical potential of the state symbols of Ukraine in the educational process of a modern primary school. It is noted that the relevance of the study is due to the challenges of the time: the priorities for the development of the national educational system, outlined in the current state documents on education, the conditions of martial law, the Moscow invasion, when the problems of national identity, civic identification, development of national consciousness, national-patriotic education and value orientations of a growing personality became especially relevant. Based on the analysis of empirical studies by foreign and domestic scholars, the author generalizes the scientific concepts of symbol and symbolism, reveals the content of the concept of "state symbolism" and its pedagogical potential; the main semantic components of state symbolism are systematized.*

It is revealed that in the context of the tasks set by the State Targeted Social Program of National and Patriotic Education for the Period up to 2025, the study of the State symbols is of particular importance, as it contributes to the development of civic and social competencies of a growing personality, as defined by the current State Standard of Primary Education. The features of studying the state symbols of Ukraine in the practice of lesson and extracurricular work of a modern primary school are determined.

The symbols of our country are important attributes of statehood, signs of its independence and sovereignty. Therefore, familiarization with the state symbols should be aimed at revealing the value meanings that are embedded in them – forming a system of knowledge about the history of their creation, the meaningful components of the symbols, constitutional requirements for their use, and fostering a respectful and careful attitude.

The author establishes pedagogical conditions for the effective use of the pedagogical potential of state symbols, and offers recommendations for improving the ways of familiarizing junior schoolchildren with state symbols and actualizing their pedagogical potential.

Key words: *symbol, symbolism, state symbols, pedagogical potential of symbolism, educational process, primary school, education, patriotism.*

© Maftyn L., 2024

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.7(2)/1.2024.10
УДК 373.3.017.4:342.228

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мафтин Л. В.
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Рівненська, 14, Чернівці, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1458-9277
e-mail: l.maftyn@chnu.edu.ua

Анотація. *У статті розглянуто проблему реалізації педагогічного потенціалу державної символіки України в освітньому процесі сучасної початкової школи. Зазначено, що актуальність дослідження зумовлена викликами часу: пріоритетами розвитку вітчизняної освітньої системи, окресленими у чинних державних документах про освіту, умовами воєнного стану, московського вторгнення, коли особливо актуалізувалися проблеми національної ідентичності, громадянської ідентифікації, розвитку національної свідомості, національно-патріотичного виховання та ціннісних орієнтирів зростаючої особистості. На основі аналізу емпіричних досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених здійснено узагальнення наукових концепцій символу й символіки, розкрито зміст поняття «державна символіка», її педагогічний потенціал; систематизовано основні значеннєві компоненти державної символіки. Виявлено, що у контексті завдань, поставлених «Державною цільовою соціальною програмою національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» вивчення державної символіки набуває особливої ваги, оскільки сприяє розвитку громадянських та соціальних компетентностей зростаючої особистості, визначених чинним Державним стандартом початкової освіти. З'ясовано особливості вивчення державної символіки України у практиці урочної та позаурочної роботи сучасної початкової школи. Символи нашої країни – важливі атрибути державності, ознаки її незалежності й суверенітету. Тож ознайомлення з державною символікою має бути спрямоване у русло розкриття тих ціннісних смислів, які у них закладені, – формування системи знань про історію їх створення, значеннєві компоненти символіки, конституційні вимоги до її використання, виховання шанобливого та дбайливого ставлення. Встановлено педагогічні умови ефективного використання педагогічного потенціалу державної символіки, запропоновано рекомендації щодо поліпшення шляхів ознайомлення молодших школярів з державною символікою та актуалізації її педагогічного потенціалу.*

Ключові слова: *символ, символіка, державні символи, педагогічний потенціал символіки, освітній процес, початкова школа, виховання, патріотизм.*

© Мафтин Л. В, 2024

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. В умовах московського вторгнення, борні України за свою незалежність особливої ваги набувають проблеми ціннісних орієнтирів особистості, її національної та громадянської самосвідомості, конституційних зобов'язань тощо. У презентованій МОН «Візії майбутнього освіти і науки України» визначено основні пріоритети подальшого розвитку вітчизняної освітньої системи, серед яких передбачається розвиток національної ідентичності, акцентується принцип направленості освіти на «утвердження української політичної нації та розвиток громадянського суспільства». Тобто, «освітня система має виховувати повагу до української мови та культури, формувати громадянську відповідальність і свідомість, доброчесність, доброту та емпатію до оточення, повагу до гідності кожної людини, спадку української історії» [1, с. 5]. Чільне місце у цьому процесі належить державній символіці. Її вивчення є однією з умов формування національної свідомості особистості, консолідації суспільства, об'єднання громадян навколо загальнонаціональних цінностей.

Різноманітні аспекти проблеми вивчення символу й символіки розкриті у працях зарубіжних (І. Кант, Е. Кассирер, Е. Фромм, Ф. Шлегель, К. Юнг) і вітчизняних дослідників (М. Костомаров, О. Потебня, М. Сумцов, О. Братко-Кутинський, М. Дмитренко, В. Кононенко, В. Коцур, М. Лановик, О. Потапенко, М. Шумка, Т. Яценко та ін.). В останні десятиліття увага вчених зросла до власне державної символіки України – активізувалися дослідження її історичного, філософського, політичного, юридичного, культурологічного, психологічного, педагогічного контекстів (І. Бех, О. Вашуленко, Х. Дмитрів, В. Колісніченко, Т. Мірошніченко й ін.). Не дивлячись на те, що символ і символіку здавна відносять до засобів педагогічної взаємодії, на нашу думку, дослідження педагогічного потенціалу символіки, особливостей впливу на інтелектуальну й емоційну сферу зростаючої особистості, методичних засад використання в освітньому процесі заслуговує більш детальної уваги.

Мета статті полягає в обґрунтуванні педагогічного потенціалу державної символіки України та особливостей її вивчення в освітньому процесі сучасної початкової школи. Досягнення мети передбачає вирішення декількох взаємопов'язаних **завдань:** розкрити поняття символу в аспекті закладеного у його змісті педагогічного смислу; конкретизувати виховні функції державних символів; висвітлити специфіку вивчення вітчизняної державної символіки в освітньому процесі сучасної початкової школи та виявити педагогічні умови ефективного використання її педагогічного потенціалу; запропонувати рекомендації щодо ознайомлення молодших школярів з державними символами країни.

Методи дослідження. У статті використані методи аналізу наукової літератури, педагогічних явищ; спостереження; рефлексії власного педагогічного досвіду, отриманого під час взаємодії зі студентами –практикантами, його узагальнення і систематизація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Символіка є своєрідною скарбницею виховних традицій і педагогічних ідей кожної культурно-історичної епохи. «Саме значення символіки допоможе нам усвідомити картину світу, спосіб мислення наших пращурів, їх естетичні, моральні ідеали» [6, с. 193]. Здатність символів репрезентувати соціально-значущий смисл обумовлює їх вагомість у педагогічній діяльності, дозволяє аргументувати як педагогічну категорію. Узагальнюючи напрацювання вітчизняних вчених, до основних функцій символів, які властиві вихованню і розкривають педагогічний потенціал символіки віднесемо пізнавально-світоглядну; адаптивно-регулятивну; спонукально-ініціативну; комунікативну; інтеграційну.

Виступаючи своєрідним посередником між загальними надбаннями людства (духовні цінності, моральні ідеали тощо) й індивідуальним досвідом особистості, символи, як ефективні засоби виховання, постають у ролі своєрідних регуляторів свідомості, поведінки дитини. Емоційна забарвленість, виразність, яскравість, змістова насиченість символів робить їх доступними для сприйняття дитячою психікою, дійовим знаряддям педагогічної взаємодії, продуктивним знаряддям впливу на формування світогляду зростаючої особистості. Тож символи, як транслятори етнічних цінностей, механізми впливу на особистість, мотиватори її морального зростання, розвитку пізнавальних процесів, повинні стати основою змісту освіти, активно включені в освітній процес.

Лексема «символ» грецького походження, у перекладі на українську мову визначається як «знак», «прикметна ознака». Швейцарський вчений Карл Юнг писав: «Те, що ми називаємо символом, – це термін, ім'я чи зображення, які можуть бути відомі в повсякденні, але мають специфічне додаткове значення до свого звичайного смислу… Слово чи зображення символічні, якщо вони мають на увазі щось більше, ніж їхнє очевидне і безпосереднє значення» [7, с. 46].

До сутнісних характеристик символу відносять: єдність чуттєво-сприймальної форми та змістового наповнення, спрямованість на емоційну сферу; асоціативність, смислову ємність та глибинність, багатозначність, високий ступінь узагальненості внутрішнього змісту. Тож у широкому значенні за визначенням Миколи Дмитренка символ – «поняття, що фіксує здатність матеріальних речей, подій, чуттєвих образів виражати (в контексті соціокультурних аксіологічних шкал) ідеальні змісти, відмінні від їх безпосереднього чуттєво – тілесного буття» [3, с. 30].

У науковому дискурсі зустрічаємо різні підходи до систематизації символів: універсальні, релігійні, національні, державні, графічні, рослинні, тваринні, математичні й ін. Символи й символіку інтерпретують на філософському, естетичному, лінгвістичному, побутовому, етнографічному та інших рівнях. Найбільш повна класифікація символів і пояснення їх асоціативних значень на нашу думку подана у роботах М. Дмитренка, В. Коцура, В. Сергійчука, В. Карпова, В. Кононенка, В. Мішегліної та ін.

Згідно 20 статті Конституції України, Державна символіка нашої країни включає три обов'язкові елементи: Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн. Їх зміст відображає історичні, політичні, юридичні, культурні, естетичні, педагогічні грані розвитку держави, її національні орієнтири та цінності. Погодимося із думкою Віталія Кононенка про те, що «світобачення народу, пропущене через призму символічних образів і понять, виявляє такі особливості психічного, соціального, планетарного і національно специфічного, які органічно входять в етнологічну характеристику, стають її невід'ємним атрибутом» [4, с. 260].

Державний Прапор України – символ суверенітету, офіційний атрибут держави, «стяг із двох рівновеликих, горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів» [4]. Смислове навантаження кольорів прапора трактується як мирне небо і стиглий лан пшениці. Особливу роль у формуванні патріотичних почуттів українців відіграє *Тризуб* – Малий Державний Герб України. Це законодавчо затверджена, геральдично оформлена емблема держави, що репрезентує її в офіційних ситуаціях і на міжнародній арені, ознака суверенітету і міжнародного визнання країни. Символіка значення – воля, незалежність, звитяга. Вищим символом держави є також *Державний Гімн* – урочистий, сповнений натхнення музичний твір, який викликає душевне піднесення, спонукає до дій, консолідує націю, наголошує її історичну місію й призначення.

У «Вимогах до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти з громадянської та історичної галузі» (додаток №9 до Державного стандарту початкової освіти) акцентовано на тому, що у 1-2 кл. учень «розповідає про Україну як про свою Батківщину, розпізнає державні символи України, шанобливо ставиться до них», у 3-4 кл. «пояснює, що означає бути громадянином України та як Україна пов'язана з Європою» [2]. Тож інформація, яку отримують молодші школярі про державні символи повинна бути вичерпною, доступною і структурованою. Адже через сприйняття і розуміння її найважливіших елементів дитина засвоює унікальний досвід своїх попередників, долучається до багатої і неповторної спадщини свого народу, усвідомлює її винятковість, що слугує формуванню кращих особистісних рис і якостей характеру, почуття гордості за рідну країну.

Педагогічна спрямованість використання державних символів в освітньому процесі виражається у прищепленні поваги до атрибутів своєї держави, її героїчного минулого й сьогодення, розуміння місця і ролі України в розвитку світової цивілізації; формуванні патріотичних почуттів на основі засвоєння виховних джерел символіки, як віддзеркалення духовно-моральних цінностей українського народу та бажання втілювати їх у повсякденному житті, виявляючи кращі особистісні якості: прагнення до досконалості, милосердя, гуманізм, патріотичні переконання, честь, гідність, громадянська відповідальність; формуванні основ світоглядної, моральної, правової культури тощо.

Отже, у педагогічному аспекті зміст, значеннєві компоненти державної символіки несуть в собі величезний розвивальний і виховний потенціал. Однак його якісна реалізація можлива за умови вдало підібраного і вправно використаного методичного інструментарію: навчальне планування, включення інформації до тематичних блоків освітніх програм, оптимальний вибір методів і технологічних прийомів навчання.

Аналіз змісту чинних підручників для сучасної початкової школи дозволяє говорити про загальну потребу урізноманітнення їх змісту через насичення інформацією про історичні аспекти становлення державних символів, аналіз значеннєвих компонентів; збагачення окремих тем ілюстративним матеріалом, творчими завданнями пошукового характеру, зокрема, – підручники для 1-4 класів «Математика» за авторством Н. Листопад, «Мистецтво» (Л. Масол, О. Гайдамака, О. Колотило). Підручники для 1-4 кл. «Я досліджую світ» (І. Грущинська, З. Хитра, І. Дроб'язко) вирізняються з-поміж інших чіткою орієнтованістю змісту на формування ціннісних орієнтацій молодших школярів, національно-патріотичним підходом до ознайомлення з державною символікою – відповідні тексти, ілюстрації, завдання, вправи.

На нашу думку, у процесі вивчення молодшими школярами державної символіки України, більш детальну увагу варто було б звертати на такі аспекти: ґенеза, традиції, використання, трактування, шанування, відповідальність за наругу, авторство, місце авторів в українській культурі.

Зокрема, учням 3-4 класів доцільно пропонувати виконання пошукових, дослідницьких завдань: «Символіка Державного Прапора України: трактування основних значеннєвих компонентів»; «Тризуб – український національний символ»; «Історичні події й нововведення в українській геральдиці», «Традиції українського прапорництва»; «Історія створення гімну «Ще не вмерла Україна, і слава, і воля», «Етикет державних символів» тощо.

Ефективним інструментом візуалізації навчального матеріалу є створення інтелект-карт. Завдяки цій технології молодші школярі легше засвоюють складний

матеріал, структурують свої знання, розвивають творчі здібності, пам'ять, увагу, образне мислення, самостійність. Це своєрідна, доволі зручна пам'ятка для упорядкування інформації, – наприклад, довгострокова інтелект-карта «Моя Батьківщина – Україна», окремою ланкою якої є інформація про державну символіку.

Тема Батьківщини червоною ниткою проходить практично через усі навчальні предмети початкової школи: «Я досліджую світ» – Батьківщина, державна символіка, природа; «Українська мова» – державна мова, краса українського слова; «Літературне читання» – патріотичні твори про рідну землю, атрибути держави («Прапор» Н. Поклад, О. Олесь, «Наш прапор» Д. Павличко); «Музичне мистецтво» – феномен української пісні, державний гімн, гімни України («Заповіт» сл. Т. Шевченко, муз. М. Вербицького; «За тебе, Україно» сл. В. Щурата, муз С. Людкевича; «Не пора» сл. І. Франка, муз. Д. Січинського, «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», сл. О. Кониського, муз. М. Лисенка); «Образотвоче мистецтво» – символіка барв; синьо-жовта символіка в мистецтві (картина О. Кулакова «Державотворення»), «Дизайн і технології» – тризуб, розробка великого герба України (княжі емблеми Київської Русі; Г. Нарбут – видатний графік та ілюстратор, автор проєкту герба Української держави, перших українських банкнот і поштових марок; конструювання прапорів України); «Математика», «Інформатика» – задачі патріотичного змісту, історичні та біографічні факти у змісті завдань, вислови знаменитих українців; створення презентацій про державну символіку, кодування символів тощо; «Фізична культура» – державні символи під час змагань, ритуалів нагородження, церемоній та ін.

Уявлення про державні символи країни у дітей молодшого шкільного віку починають формуватися переважно на емоційній основі. Активізації пізнавальної діяльності, кращому засвоєнню інформації сприяє створення урочистої, чуттєвої атмосфери: наочність, записи патріотичних пісень, маршової музики, прозові й поетичні тексти відповідної тематики. Пропонуємо добірку авторських текстів для використання у процесі ознайомлення молодших школярів з державними символами як на уроках, так і у позаурочній діяльності (виховні години, бесіди, свята, вікторини…).

***

Нашого серця вічний двигун –
Багряно-чорний прапор ОУН!
Що ж означають його кольори? –
Це символ любові, відваги, журби.
Червоний – пролита гаряча кров
В борні за свободу, буття без оков.
Чорний – свята українська земля,
За волю її відаються життя.
Слава Україні! – луна знов і знов!
Ми будемо гідні своїх корогов!

(*Лариса Мафтин*)

***

Хай променяться на віки
Вкраїни рідні прапори!
В них гордість, честь і слава
Нашої держави!

(*Лариса Мафтин*)

***

Кличе до нових звитяг
Синьо-жовтий славний стяг.
Синя барва – ясне небо,
Стійкість, мир, духовне зерно.
Жовта – золоте колосся,
Щоб добро у нас велося.
(*Лариса Мафтин*)

***

Герб наш означає волю,
Єдність і щасливу долю.
Буде воріженькам згуба
Від могутнього тризуба!
(*Лариса Мафтин*)

***

Луна мов набатний, праведний дзвін
Наш славень прекрасний, величний наш гімн!
У ньому – майбутнього благая вість
І цінностей рідних незламная вісь.
Це – символ свободи, правди, єднання,
Звитяжного духу, в борні гартування.
(*Лариса Мафтин*)

Підготовка вчителя до уроку з вивчення державної символіки потребує особливої уваги у контексті добору інформації та таких дидактичних методів, які дозволять найбільш ефективно включити учнів у процес її засвоєння, – за допомогою емоційної розповіді, цікавих фактів, презентації в адаптованій до вікових особливостей школярів формі активізувати увагу, зорову, слухову пам'ять, емоційно-чуттєву сферу (проблемні ситуації, ігрові прийоми, мозковий штурм, вирішення пізнавальних задач, творчо-пошукові завдання, проєктна діяльність тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз новітньої науково-методичної літератури показав, що педагогічний потенціал державної символіки в освітньому процесі сучасної початкової школи реалізується за такими основними напрямками: використання унікальних виховних ресурсів символів з метою формування ціннісного світогляду, особистісного розвитку, інтеріоризації національних вартостей; врахування історичних, етнічних особливостей з огляду на співвідношення загальнолюдських та національних цінностей; поєднання виховних можливостей значеннєвих компонентів державної символіки з новітніми досягненнями педагогічної думки.

Педагогічний потенціал державної символіки розкривається через її функції: ідейна насиченість змісту, ціннісні орієнтири, духовні сенси сприяють розвитку пізнавальних інтересів, осягненню вихованцями свого внутрішнього світу, призначення, формуванню світогляду; мотивують до різних видів патріотичної діяльності; зміцнюють міжособистісні взаємини.

Підвищення ефективності застосування державної символіки в освітньому процесі можливе за дотримання таких педагогічних умов: володіння вчителем відпо-

відною методикою: реалізація діяльнісного й комунікативного підходів в освітньому процесі, спрямованих на розкриття ідейно-ціннісного змісту державної символіки; відбір і використання дидактичних засобів, прийомів, форм, оптимальних у тій чи іншій ситуації урочної чи позаурочної діяльності з урахуванням педагогічного потенціалу державних символів; застосування інноваційних технологічних підходів щодо здійснення виховного впливу на інтелектуальну й емоційну сферу молодшого школяра у процесі вивчення державної символіки; інтеграція соціального й правового компонента громадянського виховання з духовно-моральним і патріотичним.

Отже, державна символіка є ефективним засобом організації та здійснення педагогічної взаємодії, що спрямована на формування кращих особистісних якостей, патріотичної, національно свідомої особистості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні реалізації педагогічного потенціалу державної символіки в умовах інтеграції, процесі навчання з урахуванням специфіки тієї чи іншої навчальної дисципліни, а також розробці методичних комплексів, що дозволять забезпечити якісну реалізацію освітньої діяльності з включенням засобів державної символіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Візія майбутнього освіти і науки України. 2023. URL: https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny/12.07.2023/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny-12.07.2023-2.1.pdf

2. Державний стандарт початкової освіти. 2019 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n5

3. Дмитренко М. К. Символ. Символіка. Фольклор. Україна в етнокультурному вимірі століть : збірник наукових праць : посібник для викладачів, вчителів, студентів й учнів вузів і шкіл / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 5 : Міфи і символіка в етнокультурі українців. С. 21-33. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12009

4. Кононенко В. І. Символи української мови : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 272 с.

5. Конституція України. Стаття 20. 1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua

6. Словник символів культури України / За загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.

7. Юнг Карл Густав. Архетип і символ. Переклад Вікторії Нємец. Видавництво : Центр навчальної літератури, 2024. 436 с.

REFERENCES:

1. Viziia maibutnoho osvity i nauky Ukrainy [A vision of the future of education and science in Ukraine]. (2023). Retrieved from: https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny/12.07.2023/-2.1.pdf [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. (2019). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n5 [in Ukrainian].

3. Dmytrenko, M. K. (2015). Symvol. Symvolika. Folklor [Symvol. Symvolika. Folklore. *Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit – Ukraine in ethnocultural peace* : zbirnyk naukovykh prats : posibnyk dlia vykladachiv, vchyteliv, studentiv y uchniv vuziv i shkil / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, *Vyp. 5 : Mify i*

symvolika v etnokulturi ukraintsiv – Issue 5 : Myths and symbolism in the ethnic culture of Ukrainians. Kyiv : Drahomanov National Pedagogical University, *21-33*. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12009 [in Ukrainian].

4. Kononenko, V. I. (1996). Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Plai [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy. Stattia 20 [Constitution of Ukraine. Article 20]. (1996). Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].

6. Slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Dictionary of Symbols of Culture of Ukraine]. (2002). V. P. Kotsura, O. I. Potapenka, M. K. Dmytrenka (Ed.). Kyiv : Milenium [in Ukrainian].

7. Yunh, Karl Hustav. (2024). Arkhetyp i symvol [Archetype and symbol]. Pereklad Viktorii Niemets. Vydavnytstvo : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].